

Nicoleta Neșu¹
Sapienza Università di Roma
Institutul Limbii Române
Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca
Facultatea de Litere

DESPRE „HERITAGE LANGUAGE” ÎN CONTEXTUL LOCUIRILOR MULTIPLE

În ultimele noastre cercetări, am încercat să găsim niște posibile răspunsuri la întrebările *dacă* și *în ce măsură* „ieșirea” din limba maternă produce o schimbare a perspectivei personale asupra lumii, precum și *modul* și *măsura* în care acest lucru influențează, la rândul său, viziunea limbii de adopție, într-un prim moment, și *în ce constau*, concret, aceste schimbări, la nivelul formei și conținutului lingvistic, într-un al doilea moment. Limba comună, *logosul*, alături de *ethos* (normele comune), *genos* (descendența comună), *topos* (spațiul comun, „patria”) și *epos* (mitologia originilor comune), defineau, canonic, națiunea, etnia, înțelese ca un complex simbolic și constitutiv al identității unui popor și ca un principiu de „agregare” socială; în acest sens, limba istorică sau idiomul erau definite ca fiind instrumentul prin care se transmit normele, tradițiile, valorile, regulile unei națiuni, ca fiind un „cod” al continuității identitare, dar și afective, un cod al apartenenței, al rădăcinilor și al unei memorii culturale. Prin urmare, ne întrebăm ce se întâmplă în momentul concret al contactului direct și nemijlocit între două culturi, între două limbi, între două idiomuri? Cum se poziționează limba moștenită, „heritage language”, limba pe care o „ducem” cu noi în această situație a locuirilor multiple, tot mai frecventă în societatea din zilele noastre?

Cuvinte-cheie: heritage language, locuire, identitate, sociolingvistică, migrație

Cercetările noastre și interesul pentru acest domeniu sunt destul de recente. Ne-am apropiat de sociolingvistică, în particular, de nou creată disciplină numită sociolingvistica migrației, din motive obiective, de strictă necesitate, pentru a încerca să creăm un context teoretic pe care să ne sprijinim în activitatea didactică de predare a limbii române în străinătate studenților de origine română, a doua generație, care aleg specializarea „limbă, literatură și cultură română”, la

¹ nicoleta.nesu@uniroma1.it

Universitatea Sapienza, din Roma. Aceste încercări nu au pretenția, așadar, de a fi considerate o cercetare de specialitate și în profunzime a fenomenului sociologic și sociolingvistic ca atare, în substanța sa și, de asemenea, nu au pretenția de a acoperi și experiența colegilor cu care împărtășim, până la un punct, această realitate „italiană” pentru că, evident, realitatea poate fi gestionată diferit, de la un caz la altul.² Vom încerca pe parcursul acestei lucrări să (re)aducem în discuție elemente fundamentale precum paradigma locuirii, conceptul de limbă etnică sau limbă moștenită („heritage language”) în contextul migrației, raportul limbă – identitate lingvistică – fenomen migrator – integrare lingvistică și sociolingvistică, construcția interactivă a unei noi identități pe baza fenomenului de negociere. Și vom porni de la binecunoscuta afirmație a lui Cioran – *on n’habite pas un pays, on habite une langue. Une patrie, c’est cela et rien d’autre*, afirmație care, desigur, din punct de vedere filosofic, trimite la sintagma heideggeriană *limbajul este casa ființei*. După cum este bine cunoscut, una dintre întrebările întemeietoare ale lui Heidegger este cine poate să ne dea un instrument sau o unitate pentru a măsura esența locuirii și a construirii, în toată amploarea și măreția lor – de aici, în întreaga dezbatere postmodernă, locuirea capătă încărcături metafizice, estetice, etice, religioase, antropologice. În *Scrisoare despre umanism* (1947), filosoful afirmă că limbajul este casa ființei, că în această casă a limbajului locuiește omul și că cei care lucrează și creează cu cuvintele sunt paznicii acestui cămin. Numai ființei umane îi este dat să locuiască, pentru că doar omul este cel care își creează propria locuire – celelalte animale se adăpostesc sau se ascund – omul locuiește spațiul cu timpul aferent, deci orice locuire este condiționată temporal, atât pe traiectoria destinului individual, cât și pe cea a destinului istoric, cultural. Omului, însă, îi sunt date și posibilitatea și capacitatea de a transcende spațiu-timpul, dând, astfel, naștere contextului locuirilor plurale, multiple, prin coexistența pașnică a unor diferite culturi, a universurilor multiple, așa cum vom vedea pe parcursul acestei lucrări.

Pe linia la fel de întemeietoare a lui Hegel, limbajul trebuie să fie considerat drept una dintre cele două dimensiuni ale existenței umane, în specificitatea sa absolută – *munca*, prin care omul și doar omul își construiește lumea de care are nevoie pentru a-și structura universul material necesar existenței sale fizice și *vorbirea = limbajul*, prin care își poate construi lumea potrivită existenței sale spirituale, lumea care este structurată prin gândire. Deci, omul este singura ființă care muncește și vorbește, în accepția strictă a acestor termeni, ceea ce face ca limbajul să reprezinte deschiderea spre toate posibilitățile culturale ale omului

² Trimitem la câteva dintre lucrările noastre mai recente pe această temă, lucrări din care anumite părți se vor putea regăsi și în cercetarea de față, ca bază teoretică comună de pornire: Neșu, 2019a; Neșu, 2019b; Neșu, 2020a; Neșu, 2020b; Neșu, 2021; Neșu, 2022a; Neșu, 2022b; Neșu, 2022c; Neșu, 2023a; Neșu, 2023b; Neșu, 2023c.

(fiind incluse aici gândirea discursivă, știința, filosofia și poezia).³ Prin urmare, locuirea umană se desfășoară pe două coordonate: în *spațiu*, și înseamnă a poseda, a se instala, a rămâne/a dăinui, a se identifica cu locul și, în același timp, în *limbaj*, respectiv într-o *limbă*. Dacă a locui într-un spațiu este echivalent cu a-l poseda, cu *a avea*, a locui într-o limbă, de la Heidegger încoace, înseamnă *a fi*, *a exista*. În acest sens, îl cităm aici pe Walter Biemel, student și discipol al lui Heidegger, care este de părere că maestrul său „încearcă a gândi spațiul ca locul devenind patrie, mai exact, încearcă a trimite la evenimentul care precede și face posibilă așezarea, devenirea unei patrii”, iar această așezare în locașul ființei heideggeriene, adevărata „patrie” a fiecărei ființe umane, devine posibilă doar prin elementul lingvistic, artistic și religios, adică prin „rostirea creatoare” și mărturisirea acesteia (Biemel, 2003, p. 320). Locuirea fizică, rezultată în urma unui adevărat proces de configurare a spațiului, structurează lumea, universul habitativ, într-o serie de cercuri concentrice, de niveluri ce se întrepătrund și care, uneori, se pot și suprapune: societate, istorie, cultură, limbaj, sistem; ființa umană își configurează, astfel, propria locuire (locuirea spațio-temporală, fizică, în acest caz locuirea ca spațiu locativ) caracterizată și de aspecte pur pragmatice (de exemplu, la un moment dat, Heidegger ajunge să se refere inclusiv la criza de locuințe și subliniază faptul că locuirea umană, cum afirmase și Hegel, este determinată și dependentă de *muncă*, de unde și instabilitatea ei din cauza goanei continue după avantaje, succese, plăceri și timp liber, recreere) (Heidegger, 1983). Este și una dintre cauzele cele mai frecvente, astăzi, ale schimbării coordonatelor geografice ale locuirii ce se transferă în universuri multiple, iar fenomenul migrator devine complementar locuirii și, deci, complementar alterității. Din perspectivă filosofică, migrarea în sine nu reprezintă un dat biologic, ci, mai degrabă, un act existențial și politic; verbul intransitiv *a migra* (care nu ar trebui, sunt de părere specialiștii, să fie considerat un sinonim perfect al verbului *a se mișca*), verb prezent cu formă asemănătoare în toate limbile romanice, dar și în engleză, vine de la latinescul *migrare*, cu rădăcini sanscrite și indo-europene, și care, în latină, însemna *a părăsi un loc*, *a pleca dintr-un anumit loc*. Deci, încă de la începuturi, *a migra* nu reprezintă o „simplă mișcare, ci trimite la un schimb complex, acela al locului și se împlinește, așadar, în momentul în care se întâlnește străinul și se inaugurează practica etico-politică a ospitalității” (Di Cesare, 2017, p. 92, trad. ns.). Este de menționat și faptul că fenomenul migrației, tot mai mult în ultima perioadă, este asociat, psihologic vorbind, cu trauma, cu pierderea, cu suferința.⁴ Pe de altă parte, etnia, națiunea ca un complex simbolic și constitutiv al identității unui popor, ca principiu prin excelență de „agregare” socială, erau definite, până

³ Vezi Coseriu, 2007.

⁴ Foarte interesante în acest sens studiile lui Vamik D. Volkan pe tema emigranților și a refugiaților, mai ales Volkan, 2019.

nu demult, prin intermediul a cinci coordonate esențiale, definiție și coordonate ce, în opinia noastră, cum am afirmat și pe parcursul studiilor citate, ar trebui revizuite în lumina noii ordini și realități politico-sociale de la nivel global: limba comună, *logos*, normele comune, *ethos*, descendența comună, *genos*, spațiul comun, „patria”, *topos* și mitologia originilor comune, *epos* (Tullio Altan, 1995, p. 21). În acest context, însă, fenomenul e/i/migrării, este corelat întotdeauna cu cel al integrării, într-un binom deja bine format între identitar și (trans)național, în care o parte se pierde, alta se câștigă. Integrarea ca proces presupune (și) asimilarea unui set de reguli, a unei normative specifice țării în care se emigrează, proces care nu ar trebui să conducă neapărat nici la abandonarea bagajului socio-cultural de proveniență, dar nici la exacerbarea lui. O cităm în cele ce urmează pe Deumert (Deumert, 2006, p. 130) care afirmă că

mișcărilor migratorii nu au ca rezultat doar diversificarea la nivel lingvistic prin dispersiile geografice de populație, ci și crearea condițiilor de contact între grupuri și convergență lingvistică, precum împrumutul structural sau reducerea distincțiilor marcante la nivel lingvistic între dialecte și limbi (fenomene cunoscute precum *Sprachbund* sau cele în urma cărora au loc adaptări reciproce la nivel lingvistic – *koiné*). Contactul dintre grupuri lingvistice diferite conduce la formarea unor noi forme de exprimare: jargoane comerciale și alte forme de limbi în contact (limbi pidgin/creole, limbi mixte, varietăți ale celei de-a doua limbi etc.), care toate iau naștere ca rezultat direct al mobilității umane.

Aceasta pentru că, în majoritatea situațiilor, cele două coordonate ale locuirii despre care aminteam mai sus se suprapun și avem de-a face cu cazul „fericit”, „idilic” chiar, cum l-am numit în alte studii, al locuirii concomitente, într-un spațiu-timp și într-o limbă care își aparțin – cazul locuirii, fizic vorbind, între granițele unui stat și în interiorul limbii sale oficiale, limbă istorică, idiom, care este și limbă maternă. Însă această situație nu caracterizează întotdeauna starea de fapt din realitatea imediată, care este și realitatea de referință a studiului de față. În cazul nostru concret, al studenților de origine română, a doua generație în Italia, coordonatele locuirii spațiului nu (mai) coincid, nu se (mai) suprapun, nici geografic, nici temporal, cu cele ale locuirii lingvistice. Individul trebuie deci să aleagă, în plan filosofic, între *a avea* – locuirea într-un spațiu sau *a fi* – locuirea într-o limbă. Trecerea din cercul descris de limba maternă, prin procesul de învățare, într-un cerc descris de o altă limbă, cum spunea Humboldt (Humboldt, 1988), aduce, evident, o schimbare de perspectivă: într-un prim moment, vorbitorul în cauză va trebui să învețe să se supună normei, respectiv tradiției

limbii respective, apoi va trebui să învețe să creeze, pe cont propriu, în acea limbă și în spiritul acelei limbi, în paralel cu încercarea, cel puțin într-o realitate ideală, de a-și păstra nealterată competența în limba maternă care, automat însă, își va pierde centralitatea în noul spațiu și va deveni, așa cum spuneam și cu alte ocazii, periferică, etnică, moștenită, în termeni strict lingvistici. Prin urmare, fenomenul migrației, dincolo de aspectele sale demografice, politice sau economice, are un impact major asupra vieții socio-culturale, dar și consecințe de natură lingvistică, aspect care ne interesează în mod special. Este foarte adevărat că migrația prilejuiește contactul între două, uneori chiar mai multe, culturi, între două/mai multe limbi istorice, permițând, astfel, „locuirile multiple”, „locuirile plurale” pe modelul universurilor multiple care ar favoriza coexistența armonică a lor, prin modificarea însăși a raportului centru-periferie pentru cei care emigrează.⁵ De aceea, în ultima perioadă, se conturează tot mai clar o nouă direcție interdisciplinară de cercetare, numită sociolingvistica migrației care are ca obiect de studiu, în principal, tocmai contactul între limbi și raportul limbă-fenomen migrator, care au ca rezultat, pe de-o parte, o diversificare la nivel lingvistic, dar și, pe de altă parte, crearea condițiilor obiective pentru apariția unor forme noi de expresie în limbile respective (Chambers, 2003). Este vorba aici și despre raportul extrem de complex dintre limbă și identitatea individului în contextul schimbării coordonatelor geografice ale locuirii, așa cum arătam mai sus, fiind bine știut faptul că limba are un rol esențial nu doar în constituirea identității unui individ, ci și în apartenența lui la o anumită comunitate lingvistică și, deci, perceperea sa ca atare de către ceilalți. Din punct de vedere strict lingvistic, rezultatul acestui contact, ca urmare a schimbării raportului centru-periferie, dar și a schimbării percepției față de el, are varii aspecte: apar noi fenomene de tipul schimbării lingvistice, a interferențelor lingvistice, bilingvismul parțial sau total, achiziționarea unei noi limbi/pierderea limbii materne, abandonul lingvistic ș.a. În cazul fericit în care limba maternă nu este abandonată voluntar și nici nu se pierde, involuntar, ea va putea suferi (fără să fie obligatoriu, însă) o serie de modificări datorate mai ales pierderii poziției centrale, dominante și dobândirii unui statut de limbă periferică, recesivă, în noul context sociolingvistic. Această „nouă” realitate are diverse denumiri în literatura de specialitate – *limbă etnică*, *heritage language*, *family language*, *minority language*, *community language* etc., definiții multiple care toate îi recunosc, însă, printre altele, caracterul hibrid, de „variantă” a limbii materne, uneori de variantă a L2, și apartenența la binomul bilingvismului. Am încercat să îi dăm și noi o definiție cu diverse ocazii, pe parcursul câtorva studii pe care le-am citat la începutul acestei lucrări, pe baza experienței proprii, încercând

⁵ Am detaliat aceste aspecte într-o comunicare susținută la Universitatea din Timișoara, în cadrul Conferinței Internaționale de Studii Românești, ediția a VI-a, din 2021, lucrare publicată în revista *Romanian Studies Today* (Neșu, 2022c).

să punctualizăm câteva dintre trăsăturile ei cele mai importante, descriere pe care o redăm în cele ce urmează, în varianta ei formulată într-un studiu din 2020: limba etnică/heritage language (termen preferat, cum vom vedea mai jos, în literatura de specialitate anglofonă) este o limbă maternă la origine, care însă ajunge să fie utilizată într-un cadru social mai restrâns, de obicei strict familial, cu scop și uz preponderent colocvial, cu alte cuvinte, încetează de a mai avea un aspect instituțional, nu mai reprezintă limba în care individul își desfășoară studiile sau activitatea profesională, nu mai este limbă de contact social și/sau instituțional și are o compoziție lexicală redusă, organizată în jurul unui vocabular minimal (uneori cu elemente regionale sau chiar dialectale), cu o gramatică – fonetică, sintaxă și morfologie – nu întotdeauna perfecte sub aspect normativ (Neșu, 2020b). De asemenea, este o limbă căreia îi lipsește, în mare măsură și în majoritatea cazurilor, contextul cultural, istoric și social de referință. Este o limbă care, în termenii teoriei lui Krashen (Krashen, 1982), rămâne un proces oprit în dezvoltare la prima fază, cea de *acquisition*, faza intuitivă, non-asumată și non-intențională, și nu parcurge deloc sau aproape deloc cea de-a doua fază, cea de *learning*, care ar furniza și setul de reguli gramaticale, inclusiv de normă lingvistică, și competența metalingvistică ce lipsesc, însă, în cazul ei, cu desăvârșire.⁶ La toate aceste caracteristici, se adaugă, evident, cum spuneam și mai sus, masive influențe „negative” în urma contactului cu limba oficială a țării de adopție – în cazul nostru, italiana, o limbă foarte apropiată mai ales din punctul de vedere al formei și care, din acest motiv, este și mai influentă - precum code-switching-ul, citările dintr-o limbă în alta, intonația și accentul modificate, distorsionarea fonemelor, pronunția greșită intenționată/non-intenționată, împrumuturi, calcuri lingvistice la nivel fonetic, morfologic sau sintactic etc.

În ceea ce privește diferența terminologică și de conținut semantic între limba etnică (LE) și heritage language (HL), într-un studiu recent publicat în revista *FiloRom 22 Studii de filologie Românească* de la Novi Sad, am încercat să creionăm zonele de interferență, de suprapunere între cei doi termeni, alături și de celelalte denumiri ce le sunt asociate și pe care le-am menționat mai sus (Neșu, 2023b). Dincolo de recunoașterea identității hibride și de apartenența la binomul bilingvismului despre care am amintit deja, tuturor acestor denumiri-etichetă le sunt recunoscute și alte trăsături comune, precum caracteristicile de varietate diatopică (determinate de spațiu) și diastratică (determinate de straturile socio-culturale), rolul important pe care îl joacă în interiorul lor ideolectul de tip familial (ca ansamblu al particularităților verbale ale unui individ/grup de indivizi). Li se recunoaște, de asemenea, faptul că aparțin, că sunt strâns legate de filonul/apartenența etnic(ă), de unde, în unele denumiri, și prezența explicită a termenului. Eticheta „limbă etnică” am asociat-o, de la bun început în cercetările

⁶ Trimitem pentru detaliere la Neșu, 2022a.

noastre, cu conceptul de etnopragmatică în definiția dată de A. Duranti, ca fiind „un studiu al comunicării care, integrând metode etnografice cu metode de analiză a discursului, documentează diferitele moduri în care limbajul face diferența între oameni și face posibil un anumit tip de socialitate, care caracterizează ființa – în lumea lui homo sapiens” (Duranti, 2007, p. 13, trad. ns.), și care precizează că

„etno” din „etnopragmatică” indică un angajament etno-logic față de activitățile comunicative examinate, adică un interes pentru relația dintre anumite acțiuni și colocarea lor în cadrul acțiunii sociale a anumitor grupuri (...) ceea ce implică documentarea unor practici culturale specifice, cum ar fi, de exemplu, schimbul de saluturi, povestirea experiențelor trăite, solicitarea unei favoruri, oferirea de mâncare și interpretarea pe care din aceste practici o dau participanții în anumite situații” (Duranti, 2007, p. 14, trad. ns.).

Așa cum arătam în studiul mai sus menționat, sintagma „limbă etnică” apare în literatura de specialitate italiană în formularea lui Paolo Balboni, la sfârșitul anilor '80, mai precis într-un studiu din 1989 (Balboni, 1989), și se referă mai ales la limba vorbită de comunitatea de imigranți italieni din SUA și Canada, imediat fiind recunoscută necesitatea unor materiale și a unor metode diferite de cele utilizate în predarea limbii italiene ca limbă străină în cele două țări. Pornind de la acel studiu, în toate lucrările ulterioare care au avut ca subiect predarea limbii italiene, atât profesorul Balboni, cât și colaboratorii lui de la Universitatea Ca' Foscari din Veneția au făcut mereu referire la cele patru situații didactice distincte (vom utiliza în cele ce urmează studiul din 1994, reeditat în 2014 – Balboni, 2014): italiana ca L1 sau „limbă maternă”, definită ca o *forma mentis* pentru funcționarea lingvistică a individului, în general, și care se poate suprapune sau nu, în anumite cazuri, cu dialectul (acesta reprezintă unul dintre aspectele specifice ale limbii italiene asupra căruia nu vom insista aici, din motive obiective); italiana ca L2, limba a doua, cea care se învață în mediul lingvistic propriu, care poate fi limbă națională, limbă de prestigiu (se dă ca exemplu araba clasică pentru arabofoni sau mandarina pentru chinezi) sau limbă instituțională (franceza pentru maghrebieni sau engleza pentru indieni) – este, de fapt, limba pe care o învață și o vorbesc cei care trăiesc în Italia, dar aparțin altor etnii; italiana ca limbă etnică (LE), adică limba descendenților, limba generației a doua în familiile de emigranți, limba vorbită doar în familie sau în comunități restrânse numeric, cu prevalență circulație orală și cu o formă, de multe ori, obsoletă, pentru că se află la distanță de limba vorbită în țara de origine și nu ține pasul cu evoluția acesteia în timp real, și, în plus, suferă și din pricina influențelor limbii țării în care se află vorbitorii; italiana ca limbă străină (LS), limbă care se învață în afara Italiei, doar în clasă, deci

se studiază în afara mediului cultural și lingvistic original, propriu. Definiția limbii etnice în aceste lucrări citate până acum este, cu mici variații, așa cum apare ea într-o lucrare din 2015:

limba comunității de origine a unei persoane când aceasta nu este limba maternă, dar este prezentă, totuși, în mediul emigranților: este cazul, de exemplu, al fiilor imigraților în Italia, care sunt deja italofoeni, dar care aud aceste limbi vorbite acasă și între prietenii părinților sau la radio și la televiziuni specializate (Balboni, 2015, p. 118, trad.ns.)

iar într-o lucrare din 2008, adaugă faptul că limba etnică poate fi, de multe ori, chiar o variantă a L2 (Balboni, 2008). Tot în studiul mai sus-citat (Neșu, 2023b), subliniam faptul că în literatura de specialitate americană, de unde apoi va fi preluată terminologia și extinsă la întreaga literatură de specialitate anglofonă, datorită istoriei și structurii societale diferite, cum prin grup/grupare etnică se face referire la comunități definite pe baza comunității de rasă, religie, origine național-etnică, culoare a pielii etc., face, evident, ca termenul „etnic” și derivatele sale să fie evitate, și să se prefere utilizarea, aproape în exclusivitate, a termenului de „heritage language” (HL) sau a altor termeni similari („family language”, „community language”, „minority language” etc.), în care componenta „etnică” nu transpare, este absentă total din denumire. Pentru descrierea realității denumite prin această etichetă, am apelat la lucrările a două cercetătoare americane, foarte prezente în dezbateri, inclusiv în mediul online, Ann Kelleher, University of California (v. Kelleher 2010a, 2010b, dar și o serie de intervenții pe această temă publicate online pe www.cal.org) și Maria Polinsky, University of Maryland (v. Polinsky 2018, 2019; Polinsky & Scontras, 2019) și reluăm mai jos un pasaj din studiul citat:

Pentru Polinsky, vorbitorii de HL reprezintă un caz particular, special, de bilingvism, pentru că învață limba părinților lor dar, în același timp, achiziționează și o altă limbă, limba dominantă în societatea în care trăiesc și în care studiază și pe care o vor utiliza mult mai mult și mai des decât limba părinților. Este vorba despre un tip de bilingvism dezechilibrat, cum îl numește autoarea, în sensul că limba dominantă a societății în care trăiesc și activează câștigă teren net în fața limbii lor materne. Pentru Kelleher, termenul de HL se folosește pentru a identifica o limbă diferită de cea dominantă într-un anumit context social și dă ca exemplu de HL orice limbă vorbită în SUA și care nu este limba engleză (limba dominantă). Vorbitorii acestor „alte” limbi sunt legați între ei prin niște legături de natură culturală și

aparțin unor „familii” lingvistice distincte. Ea indică drept alternative denumiri precum „community language”, „home language” (Neșu, 2023b, p. 87).

Indiferent, am îndrăzni să spunem noi, de numele pe care îl dăm acestei realități, un lucru este clar: schimbarea coordonatelor geografice și spațio-temporale ca urmare a procesului de migrație creează un nou univers în care competențele comunicative, precum și cele interpretative ale persoanelor ce se găsesc în această situație se vor afla în centrul atenției și vor fi cele care vor determina parcursul socio-lingvistic al individului:

În context migraționist eforturile de contextualizare influențează în mod profund procesele psihocognitive prin intermediul cărora fiecare individ își construiește și își definește propria structură identitară. Imigrantul, ca urmare a procesului de modificare a reperelor socioculturale în care este antrenat, ajunge în situația de a problematiza cu o și mai mare acuitate semnificația comportamentelor cotidiene pe care le observă – atât cele proprii, cât și ale membrilor societății gazdă sau chiar ale membrilor societății de origine (acestea din urmă fiind mult mai vizibile acum, în condițiile alterității date). El va trebui acum să-și reconfigureze noile grile de lectură a cotidianului care să-i permită să se plaseze cât mai bine în cadrul raporturilor comunitare de zi cu zi. Altfel spus, el va trebui să ia decizii în legătură cu propriile practici lingvistice (ce limbă, cu cine și în ce condiții poate să o vorbească?), sociale (cu cine să stabilească și să întrețină relații: cu persoane de aceeași origine ca și el? cu membri ai comunității gazdă?), cu atitudinile sau reprezentările sale – aceste decizii fiind de primă importanță pentru propria sa identitate socială. (Olariu, 2017, p. 147).

Sociolingvistica migrației, disciplina relativ nou apărută despre care aminteam la începutul cercetării noastre, în varianta ei elaborată de Chambers (Chambers, 2003, p. 97–113),⁷ pleacă de la cinci probleme concrete, culese din realitatea empirică: *the language gap* [decalaj lingvistic, unde conceptul de *interlanguage* – *interlimbă* este determinant], *the literacy gap* [decalaj de alfabetizare mai ales între gradul de școlarizare în limba maternă și gradul de școlarizare în limba a doua; aici avem de-a face, după cum rezultă din literatura de specialitate, de cele mai multe ori, cu o dublă mediere în interiorul nucleului

⁷ În literatura de specialitate românească, cercetătorul Florin-Teodor Olariu face un rezumat și o analiză detaliată la teoria lui Chambers (v. Olariu, 2017, p. 142–145).

familiei – pe de-o parte, factorul parental care mediază relația cu țara, cultura și limba de origine, pe de altă parte, generația a doua care mediază relația părinților cu mediul de adopție, inclusiv la nivel lingvistic; familia imigrată devine, astfel, un mediu determinant pentru contactul dintre limbi, dar și pentru direcția de integrare], *the integration gap* [decalaj de integrare, în strictă dependență de factorul anterior, al școlarizării], *the inverse assimilation* [asimilare inversă, unde un rol important joacă interferențele lingvistice cu dublu sens] și *the social typology* [tip/tipologie social(ă), unde importanță mare au diferențele sociolingvistice din structura societăților predispuse fenomenelor migratorii, dar și prezența multilingvismului, aducător de sentimente de receptivitate și toleranță în fața fenomenului migrator]. Fără a intra în descrierea lor detaliată, ne vom limita la a spune că, de fapt, toate aceste cinci reale probleme configurează o realitate, o identitate, cunoscută de la începuturile literaturii, și anume imaginea străinului/mitul străinului, *celălalt*, sub toate formele și variantele în care el apare și care se regăsește sub forma *alterității* în structura constitutivă a limbajului însuși. De altfel, cercetătorul canadian însuși amintește una dintre frazele recurente pe care le auzea, copil fiind, în realitatea multietnică canadiană, când se auzeau străinii care vorbeau o altă limbă: „This is Canada...Why can't they talk like everyone else?” (Chambers, 2003, p. 98). Încă o dată în plus, bariera lingvistică este cea care trasează limite uneori greu de depășit. Adevărata integrare, trebuie menționat, are și o componentă sociolingvistică esențială, spun cercetătorii, nu e suficient să fie îndeplinită integrarea la nivel lingvistic (care, oricum, este fundamentală și care reprezintă primul pas, de înlăturare a acestei bariere lingvistice), ci pentru o integrare deplină trebuie să fie realizată și această integrare sociolingvistică ce presupune „cunoașterea modelelor sociolingvistice și comunicative (pragmatice) ale comunității de destinație, acest tip de cunoaștere fiind esențială pentru o integrare reușită.”⁸ Cu alte cuvinte, trebuie învățate regulile unui nou context social, alături de practicile acestuia – atitudinea în fața acestei situații, precum și atitudinea în fața judecăților, mai bine zis, a prejudecăților care vin dinspre cei rămași în țara de origine și/sau dinspre gazde, îi determină pe cei emigrați să reacționeze în moduri diferite, de la o dorință exagerată de integrare dusă până la abandonarea limbii și a contactelor cu țara de origine, la o exaltare a spiritului naționalist și la conștientizarea „circularității”, a efemerității statutului lor social de emigrant versus soliditatea și eternitatea elementelor de identitate națională care, la un moment dat, le va asigura stabilitatea și confortul întoarcerii. Acest ultim tip de reacție are, însă, efecte negative asupra integrării, subliniind și mai mult diversitatea și izolând persoanele în microcomunități organizate în jurul acestei identități etnice, împiedicând participarea la viața comunității în

⁸ Pentru detalii, a se vedea studiul lui Francisco Moreno Fernandez, 2009, citat și detaliat în Olariu, 2017, 139–154.

care trăiesc, contactul și comunicarea cu lumea înconjurătoare⁹. Cercetătorii care analizează fenomenul migrației dinspre ambele perspective, a celor care pleacă, pe de-o parte, și a statutului care ar trebui să îi acompanieze cu niște politici specifice legate de emigrație, pe de altă parte, sunt de părere că aceste extreme, că această pendulare între o atitudine rigidă și definitivă și alta, la fel de rigidă și de definitivă, chiar dacă în sens opus, este rezultatul unui *proces de redefinire identitară* ce caracterizează, din interior, fenomenul migrator. Distanța sau dislocarea, îndepărtarea de centru, cum am numit-o pe parcursul acestui studiu, poate crea, din punct de vedere psihologic, labilitate, instabilitate emoțională, o exacerbare a emoțiilor și a trăirilor și pe acest fond de încercare de redefinire și de reconstrucție a identității emoția poate deveni vectorul principal (de unde și reacțiile uneori exagerate la simbolurile și la sărbătorile naționale, de exemplu, sau idealizarea unei realități pe care ei înșiși, la un moment dat, au decis să o părăsească). Dincolo de aceste aspecte de la nivel microsociolingvistic (descrierea unui grup cu practicile sale lingvistice), trebuie menționat și aspectul macrosociolingvistic care are în centru conceptele de *ethnolinguistic vitality* [cu puternică funcție simbolică], *theory of intergroup relations* și de *theory of speech accomodation* (Giles et al., 1977, p. 307–348)¹⁰ extrem de importante pentru „conviețuirea” limbilor în cazul locuirilor multiple. „Language is often the major embodiment of the ethnicity. It is used for reminding the group about its cultural heritage, for trasmitting group feelings and for excluding members of the outgroup” (Giles et al., 1977, p. 307) și de aceea, unul dintre factorii sociolingvistici importanți este cel de *loialitate lingvistică* [față de limba maternă, adică păstrarea ei, cu cele două fațete – păstrarea cât mai nealterată și acceptarea schimbărilor lingvistice].

Un ultim aspect pe care îl vom menționa în prezentul studiu este legat de integrarea sociolingvistică despre care vorbește Moreno Fernandez în diferite ocazii (Moreno Fernandez, 2009; Moreno Fernandez, 2013) și pe care o consideră ca fiind bazată pe fenomenul de integrare socială la care se adaugă procesele lingvistice și comunicative aferente. Dacă integrarea lingvistică înseamnă cunoașterea la nivel de sistem a limbii comunitare, integrarea sociolingvistică presupune în plus și cunoașterea modelelor comunicative – pragmatice – și a celor sociolingvistice proprii comunității în care emigrantul se stabilește. Evident că există o serie de factori care joacă un rol important în realizarea acestui proces, factori pe care Moreno Fernandez îi grupează în trei mari grupe: repertoriul lingvistic al imigranților dar, la fel de important, și repertoriul societății care îi primește, contactul lingvistic între limbi și rezultatul acestuia materializat în consecințe tot

⁹ Detalii legate de aceste aspecte în ceea ce privește realitatea românească a fenomenului se pot găsi în lucrarea citată deja Neșu, 2023a.

¹⁰ Și această teorie se regăsește detaliată și analizată în Olariu, 2017.

de ordin lingvistic și fenomenul de coabitare a limbilor și a varietăților lingvistice care intră în contact.

Concluzia evidentă este că în procesul migrației limba devine o marcă identitară extrem de puternică – definirea identitară a migrantului trecând prin latura lingvistică a fenomenului de migrație, în particular, se vorbește despre un „savoir-faire” la nivelul interacțiunii verbale care devine un element de bază în structurarea unei competențe comunicative: „construcția interactivă a identității presupune din partea actorilor sociali apropierea unui ansamblu de norme și principii discursive conforme universului etno- și sociocultural în care aceștia își duc existența cotidiană” (Olariu, 2017, p. 146).

BIBLIOGRAFIE

- Balboni, P. (2014). *Didattica dell'italiano come lingua seconda e straniera*. Loescher
- Balboni, P. (2015). *Le sfide di Babele. Insegnare le lingue nelle società complesse*. UTET
- Balboni, P. (1989). Linee per un curriculum d'italiano 'lingua etnica'. În G. Colussi Arthur, V. Cecchetto & M. Danesi (ed.), *Current Issues in Second Language Research and Methodology: Applications to Italian as a Second Language*, (p. 98-105). Canadian Society for Italian Studies
- Balboni, P. (2008). Linguistica acquisizionale e glottodidattica. În R. Grassi, C. Ghezzi & R. Bozzone Costa (ed.), *Dagli studi sulle sequenze di acquisizione alla classe di italiano L2*, (p. 23–34). Guerra.
- Biemel, V. (2003). Însemnare la scrierea lui Heidegger *Arta și spațiul*. În M. Diaconu (ed.), *Artă și adevăr: volum omagial pentru Walter Biemel la aniversarea a 85 de ani (Kunst und Wahrheit: Festschrift für Walter Biemel zu seinem 85 Geburtstag)*, (p. 315–330). Humanitas.
- Chambers, J. K. (2003). Sociolinguistics of Immigration. În D. Britain & J. Cheshire (ed.), *Social Dialectology: In Honour of Peter Trudgill*, (p. 97–113). John Benjamins Publishing Company.
- Coseriu, E. (2007). Dieci tesi a proposito dell'essenza del linguaggio e del significato. În C. Bota & M. Schiavi (ed.), *Il linguaggio e l'uomo attuale. Saggi di filosofia del linguaggio*, (p. 161–167). Edizioni Fondazione Centro Studi Campostrini.
- Deumert, A. (2006). Migration and Language. În K. Brown (ed.) *Encyclopedia of Language and Linguistics*, (p. 129–133). Oxford.
- Duranti, A. (2007). *Etnopragmatica*. Carocci.
- Di Cesare, D. (2017). *Stranieri residenti. Una filosofia della migrazione*. Bolati Boringheri.

- Giles, H., Bourhis, R. Y., & Taylor, D. M. (1977). Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. În H. Giles (ed.), *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, (p. 3–24). London Academic Press.
- Heidegger, M. (1983). *Originea operei de artă*. Univers.
- Humboldt, W. von (1988). Fragmente lingvistice. *Secolul XX*, 161–164.
- Kelleher, A. (2010a). What is a Heritage Language? Center of Applied Linguistics, UCLA.
- Kelleher, A. (2010b). Who is a Heritage Language Learner? Center of Applied Linguistics, UCLA.
- Krashen, S. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. University of Southern California.
- Moreno Fernandez, F. (2009). Integracion sociolingüística en contextos de inmigración: marco epistemológico para su estudio en España. *Lengua y migración*, 1, 121–156.
- Moreno Fernandez, F. (2013). *Sociolingüística cognitiva*. Iberoamericana/Vervuert.
- Neșu, N. (2019a). Raportul centru-periferie. Note pentru o schiță de lingvistică spațială. *România Orientală* 32, 167–179.
- Neșu, N. (2019b). „Noi” și „ei” sau despre locuire în epoca migrației. În P. Nanu (ed.), *Studii de limbă și cultură*, (p. 13–23). Universitatea din Turku Press.
- Neșu, N. (2020a). Mutații în comportamentul lingvistic al emigranților. Raportul limbă maternă/limbă etnică (Studiu de caz: aspecte ale limbii române vorbite în comunitatea românească din Italia). *Studii și cercetări lingvistice*, 2, 243–253.
- Neșu, N. (2020b). Aspecte ale predării limbii române ca limbă străină și limbă etnică în străinătate. În I. Jieanu, L. Neteșu & P. Nanu (ed.) *Predarea, receptarea și evaluarea limbii române ca limbă străină. Actualitate și perspectivă*, (p. 11–19). Universitatea din Turku Press.
- Neșu, N. (2021). Note de predare a limbii române ca limbă maternă/etnică în străinătate. În F. Sâmișăian & M. Spătaru-Prălea (ed.), *Limba și literatura română—perspective didactice*, (p. 91–99). Editura Universității din București.
- Neșu, N. (2022a). Variație lingvistică și identitate culturală. În O. Ichim (ed.), *Identitate și ideologie. Limba și literatura română în paradigma culturală europeană*, (p. 211–221). Institutul European.
- Neșu, N. (2022b). Metafore prin care (și) predăm – Metaphors We Teach By. În L. Ispas (ed.) *Predarea, receptarea și evaluarea limbii române ca limbă străină. Dinamică și varietate*, (p. 218–228). Pro-Universitaria.
- Neșu, N. (2022c). Locuire și migrație – aspecte contrastive și puncte de convergență, *Romanian Studies Today VI*, 77–91.

- Neșu, N. (2023a). Nuove costruzioni dell'immaginario identitario – studio di caso. *Studia Universitas Babes-Bolyai Philologia*, 68 (LXVIII), 249–267.
- Neșu, N. (2023b). Câteva observații teoretice despre conceptele de „lingua etnica” și „heritage language”. În L. Spăriosu & S. Vintilă (ed.), *FiloRom 22 Studii de filologie românească: 40 de ani de studii românești la Facultatea de Filozofie din Novi Sad*, 79–93.
- Neșu, N. (2023c). Aspecte specifice predării limbii române în străinătate studenților de origine română. În M. Miheț (ed.), *Collective Identity. National and Transnational Perspectives*, (p. 411–427). Univerzita Komenského v Bratislave.
- Olariu, F. T. (2017). *Variație și varietăți în limba română. Studii de dialectologie și sociolingvistică*. Institutul European.
- Polinsky, M. (2018). *Heritage Language and Their Speakers*, Cambridge University Press.
- Polinsky, M. (2019). *Introduction to Heritage Language Development*, Oxford Handbook.
- Polinsky, M. & Scontras, G. (2019). Understanding Heritage Language. *Bilingualism Language and Cognition*, 23 (1), 4–20.
- Tullio Altan, C. (1995). *Ethnos e civiltà. Identità etniche e valori democratici*. Feltrinelli.
- Volkan, V. (2019). *Immigrants and Refugees: Trauma, Perennial Mourning, Prejudice, and Border Psychology*. Taylor & Francis Ltd.
- www.cal.org (Data accesării: 23.10.2023)

Nicoleta Neșu

**ON HERITAGE LANGUAGE
IN THE CONTEXT OF MULTIPLE DWELLINGS/INHABITINGS**

Summary

In our latest research, we have tried to find possible answers to the question whether and to what extent the “exit” from the mother tongue produces a change in the personal perspective on the world and how and to what extent this influences the vision of the adoptive language, in a first moment, and what these changes actually consist of, in terms of linguistic form and content, in a second moment. The common language, the logos, together with ethos (common norms), genos (common descent), topos (common space, ‘homeland’) and epos (mythology of common origins), canonically defined the nation, the ethnic group, understood as a symbolic and constitutive complex of the identity

of a people, and as a principle of social ‘aggregation’; In this sense, the historical language or idiom was defined as the instrument through which the norms, traditions, values and rules of a nation were transmitted, as a “code” of identity continuity and also of emotional continuity, a code of belonging, of roots and of cultural memory. We therefore wonder what happens at the concrete moment of a direct contact between two cultures, between two languages, between two idioms? What is the position of the Heritage Language, the language that we “carry” with us in this situation of multiple dwellings, situation which is increasingly common in today’s society?

Keywords: heritage language, dwelling, identity, sociolinguistics, migration

Никоleta Нешу

О „НАСЛЕДНОМ ЈЕЗИКУ” (HERITAGE LANGUAGE) У КОНТЕКСТУ ВИШЕСТРУКИХ ПРЕБИВАЛИШТА

Резиме

У нашем најновијем истраживању покушали смо да пронађемо могуће одговоре на питања *да ли* и *у којој мери* „излазак” из матерњег језика доводи до промене личног погледа на свет, као и *како* и *у којој мери* то утиче, пре свега, на визију усвојеног језика, а потом и *од чега се*, конкретно, те промене састоје, у погледу језичке форме и садржаја. Заједнички језик, *логос*, заједно са *етосом* (заједничке норме), *геносом* (заједничко порекло), *топосом* (заједнички простор, „отаџбина”) и *епосом* (митологија заједничког порекла), канонски су дефинисали нацију, етницитет, схваћен као симболички и конститутивни комплекс идентитета једног народа и као принцип друштвене „агрегације”; у том смислу, историјски језик или идиом дефинисан је као инструмент којим се преносе норме, традиције, вредности, правила једног народа, као „код” идентитетског континуитета, али и афективни, кодекс припадности, корена и културног памћења. Питамо се, дакле, шта се дешава у самом тренутку директног контакта између две културе, између два језика, између два идиома? Какав је положај наследног језика, језика који „носимо” са собом у овој ситуацији вишеструких пребивалишта, све чешћих у данашњем друштву?

Кључне речи: наследни језик (heritage language), пребивалиште, идентитет, социолингвистика, миграције